

6.34x20.42	1/7	עמוד 2	מקור ראשון - דיוקן	12/2019	71057558-8
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

20

כשחברון הייתה
בירת הדייטים של
מנהיגי הציונות
אביה שקלאר־חמו

רחוב השוהדא פינת הרצל

טיולים של תנועות הנוער למערת
המכפלה וביקורים של בכירי
התנועה הציונית: הרבה לפני
שחברון הפכה למוקד מחלוקות
פוליטיות, היא הייתה חלק
מהקונצנזוס הציוני

אביה שקלאר־חמו | 20

23.54x25.31	2/7	עמוד 20	מקור ראשון - דיוקן	12/2019	71057105-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

כשהגימנסיה הגיעה למערת המכפלה

הכרזתו של נפתלי בנט על הרחבת היישוב היהודי בחברון התקבלה כצפוי בגינויים משמאל, אבל לא תמיד זה היה כך: לרגע קצר בהיסטוריה שלה, זכתה ההתיישבות בעיר האבות לחיבוק מהתנועה הציונית החילונית ואפילו מהשומר הצעיר. התושבים עצמם, בני "היישוב הישן", נשאו מצידם עיניים אל החלוצים וחלמו על חקלאות עברית. ספר חדש מגלה פרק לא ידוע בתולדותיה של עיר בת 3,000 שנה, וחושף קשרים אידיאולוגיים שהיו יכולים לשנות את מפת הארץ, ואולי אפילו למנוע את הטבח בתרפ"ט

אביה שקלאר־חמו

71057106-7	12/2019	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 21	3/7	27.13x34.24
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

א

כל כבד שרר ביישוב היהודי בחברון בחודש יולי 1904. מודעות שנתלו ברחובות בישרו כי "שר וגדול נפל בישראל", על ארון הקודש בבית הכנסת "אברהם אבינו" נפרסה פרוכת שחורה לאות אבל, ומעל הבימה הונף דגלה הכחול-לבן של התנועה הציונית. מותו של בנימין זאב הרצל, בהיותו בן 44 בלבד, טלטל את העולם היהודי,

ותחושת האובדן לא פסחה על תושבי עיר האבות. כמה צעירים החליטו לקיים עצרת לזכרו בבית הכנסת, ופתחו בהכנות. אפילו רב העיר, הרב חזקיהו מדיני, נענה להזמנתם לעמוד לצד תמונת המנהיג הציוני ולשאת דברי הספד. אלא שלא כל תושביה היהודים של חברון אהבו את הרעיון: רבני העדה האשכנזית מחו על קיומו של אירוע בעל צביון לאומי מובהק ברובע האדוק, ותוך שעות ספורות התעוררה תסיסה ציבורית בקהילה. העצרת בוטלה, והצעירים נאלצו להסתפק בכינוס צנוע ומחתרתי, שהתקיים לאור נרות באחד ממרתפי הבתים.

שבועות אחרים לאחר מכן, במלאת שלושים למות מנהיגם, התקשו בני החבורה שהציונות פיעמה בליבם לקיים עצרת אבל נוספת, הפעם פומבית. להפתעתם, באזכרה השתתפו ראשי העדה הספרדית והאשכנזית כאחד, ובמהלך האירוע אף התקבלה החלטה על איסוף תרומות עבור הקרן הקיימת, ועל ייסוד אגודה עברית לשינוי מערכת החינוך בעיר.

עצרת בעלת אופי כזה יכולה הייתה להיראות כדבר טבעי אילו התקיימה באחת ממושבות החלוצים באצבע הגליל ואולי אפילו בירושלים – אך כאמור האירוע התרחש ביישוב היהודי בחברון. בניגוד לתפיסה הרווחת, שלפיה עיר האבות הקרמונית הייתה מנותקת מהרוח הלאומית החדשה שסחפה את העם היהודי, גילויים חדשים שופכים אור על פעילות ציונית תוססת שהתקיימה ברחובות היהודיים שם. נראה שהרגשות הללו לא היו חד-צדדיים: כמה שנים אחרי מותו של הרצל התגלה בביתו דגם מוקטן של מערת המכפלה – האתר שמשר, מימי קדם ועד היום, את היהודים להתיישב בחברון.

"נהוג להגדיר את הקהילה בחברון כמשתייכת ל'יישוב הישן', אבל מספרי המחקר נעלמה העובדה שבמקום הזה התקיים שילוב מעניין מאוד בין מסורתיות ללאומיות", אומר ד"ר יורם אלמכיאס, שחקר את יחסי הגומלין בין התנועה הציונית ליישוב היהודי בחברון. "כשלומדים את הנושא, מתגלה פתאום אופי שונה, חדשני ומפתיע של הקהילה. יהודי חברון גילו עניין רב בתנועה הציונית, והדבר התבטא בהקמת תנועות נוער ציוניות, בפתחת בתי ספר עבריים ובתרומות ל'שקל הציוני' שסימל השתתפות בקונגרס הציוני. זה דבר מדהים: על אף שהקהילה ברובה לא הייתה בעלת אמצעים, היא קיימה אספות לאומיות, ומספרים שכל השקלים שהוקצו לה נמכרו בשנה אחת. לפי דרישות, תשעים אחוז מתוך האוכלוסייה הזו תרמו מכספם הדל לתנועה הציונית".

"ופנינו חברונה", כך נקרא ספרו של ד"ר אלמכיאס, שראה אור בהוצאת כרמל. שמו של הספר מזהה את הכיסופים המאוחרים שפיתחה הציונות מצידה כלפי חברון, אחרי שהיישוב היהודי שם חרב בפרעות תרפ"ט:

"ופנינו חברונה" היא כתובת שהשאירו חניכים מסמינר הנוער העובד על קירות בור מים בהר המצדה. "שבעים בני נוער היו בקבוצה הזו, שיצאה למסע רגלי מעין בוקק למצדה, ואז דרך נחל צאלים הגיעה לחברון", אומר אלמכיאס. "הם ביקרו בבית הכנסת 'אברהם אבינו' שהיה נטוש, והשאירו שם כתובות. על קירות בית הכנסת הופיעו עוד המון שמות ותאריכים, והוזכרו כל מיני דמויות שהתחזקו אחריהן וגיליתו שהיו בפלמ"ח."

"גם זה מפתיע, כי לכאורה מה לאותן תנועות נוער חילונית ולעיר האבות? התשובה שלי אומרת שהן חיפשו את המוטיב הלאומי. כמו שהחניכים ביקרו במצדה, בקברות המכבים ובתל-חי, כך גם יצאו לחפש את השורשים וההיסטוריה של העם היהודי בחברון. מבחינתם, גם למערת המכפלה צריך לבוא בבגדי ההאקי – לא כדי להתפלל על המדרגה השביעית או למלמל פסוקי תהילים, אלא כדי להתחבר לעבר שלנו כאומה".

בנק ללא כוונת רווח

כבר קרוב לעשרים שנה שאלמכיאס, תושב קריית-ארבע, מודריך קבוצות בחברון. העיסוק הזה, הוא מספר, חשף אותו לאירועים ומקומות היסטוריים שעודרו את תמיהתו. "תוך כדי שאני לומד את השטח התגלו לי עובדות מעניינות, למשל לגבי בית הרסה. כולנו מכירים את בית החולים הרסה בירושלים, אבל מתברר שאותו ארגון נשים ציוני-אמריקני שהעניק סיוע הומניטרי לקהילות יהודיות, לקח על עצמו להקים מרפאה גם בחברון. נשלחו לשם רופאים ואחיות שחלקם ראו בזה שליחות לאומית וציונית, זה <

צילומים: מאוספי בתימונה, אלבום חיים ברג

צילום: ארכיון התמונות יד יצחק בן צבי, אוסף דוד בונישטי

העיר שלא כיכבה בתודעה הלאומית המתעוררת הפכה לפתע למיתוס ציוני. מטיילים בחברון אחרי פרעות תרפ"ט

71057244-0	12/2019	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 22	4/7	26.99x32.57
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

צילום: באדיבות ארכיון התמונות, אוסף גרשון נגא

אגרוף בפניה של התנועה הציונית. בית משפחת אליעזר סלונים בפרעות תרפ"ט

ויהודית מונטיפיורי, שבי-1839 הגיעו לבקר בחברון ופתחו את כיסם עבור יהודיה.

הקמת המוסדות הציוניים בראשית המאה ה-20 היוותה נקודת זינוק בקשר של חברון לתנועה הלאומית. הראשונים להידבק בחזון היו צעירי היישוב. "מי שהחדיר את הרעיונות האלה לראשם היו מורים בעלי רוח עברית לאומית שנשלחו לחברון, כמו ישראל קפלן ויעקב אלעזר", מספר אלמכיאס. "הם לימדו את התלמידים מהי ציוניות, וחשפו אותם להתרחשות ברחבי העולם היהודי. באותה תקופה מוקמים בארץ בתי ספר ציוניים כמו הגימנסיה הרצליה ומקווה ישראל, חלק מנערי חברון הולכים ללמוד בסמינר דוד ילין בירושלים, ופתאום הרוח הזו מתחילה להשפיע. כך נוצרת בעיר תנועה של צעירים מהפכנים, חבר'ה תוססים שבאופן טבעי מעלים שאלות ומבקרים את אדח החיים של הדיהם. הם מדברים על כך שהגיע העת להתעורר, לצאת מהתרדמה שמאפיינת את היישוב".

התפתחות ציונית סוחפת ועזה יותר החלה לאחר מלחמת העולם הראשונה. ד"ר אלמכיאס מייחס זאת למכה הקשה שספגו יהודי ארץ ישראל: בעקבות המלחמה חדלו כספי החלוקה להגיע, וכמו במקומות אחרים בארץ, גם היישוב בחברון סבל מעוני רב וממחלות. בתוך זמן קצר צנחה אוכלוסייתו מ-1,500 איש ל-750 בלבד. "או שהיהודים ברחו, או שהם חלו ומתו", אומר אלמכיאס. "ואז מה קורה? מי מציל את היישוב בחברון? הגופים הציוניים".

הרומן בין היישוב הוותיק והאדוק למוסדות הציוניים בעלי האופי המודרני לא נראה באותו שלב כסיפור אהבה מלבב, אלא יותר כמו קשר תלתי ומאולץ. "המוסדות האלה הפכו לכתובת כמעט בלעדית עבור כל מי שנזקק לעזרה. במצבו הנואש, ליישוב בחברון לא הייתה ברירה אלא לפנות לגופים כמו המשרד הארצישראלי, ועד הצירים ובהמשך גם הוועד הלאומי והסוכנות היהודית.

ד"ר יורם אלמכיאס (למעלה): "המוסדות הציוניים היו אלו שפתחו מחדש את בתי הספר בחברון אחרי המלחמה, והזרימו תרומות של כסף ומזון מיהודי ארה"ב. אני לא יכול להגיד שכל ילד מחברון שר 'התקווה' ותלה דגל בבית, אבל הסיפור הציוני הלך והתרחב"

כפי שהיה נהוג ביישוב הישן. תהליכי מודרניזציה שחדרו לערי הקודש האחרות בארץ ישראל, כמעט שלא חלחלו לתוך הרובע היהודי בחברון. העיר שבימי קדם נחשבה לצומת מרכזי – המקום שבו נפגשות הדרכים בין שכם, ירושלים ובאר-שבע עם הנתיב מנמל עזה אל עבר הירדן – הייתה במאה ה-19 מרוחקת ממרכזי תעשייה ומסחר, ומנותקת מרוח התקופה. ובכל זאת, השנים עשו את שלהן, וגם תושבי חברון נפתחו אל העידן החדש ואל ההתעוררות הלאומית שאחזה בעם היהודי.

"חברי הקהילה הספרדית נטו מהתחלה לתמיכה בתנועה הציונית", אומר אלמכיאס. "הרגש הלאומי החם היה חזק יותר שם. אצל חסידי חב"ד זה מורכב יותר: אי אפשר להגיד שהחצר עצמה תמכה בציונות, אבל מנהיג חב"ד בחברון, הרב יעקב יוסף סלונים, היה בפירוש פעיל ציוני, וכך גם בני משפחתו. הם קיימו קשרים ענפים עם חברי התנועה הציונית, אידחו אותם ופעלו רבות לחיזוק הקשר בין היישוב היהודי בחברון למוסדות התנועה. בתוך העדה האשכנזית הייתה גם קהילה של חסידי קרלין שהיו ממש אנטי-ציונים, אבל הם היו מיעוט קטן. בתחילה הם עוד הצליחו למנוע שינויים ויוזמות, כמו הניסיון להקמת בית ספר של כ"ח בחברון, אבל לאחר מכן השפעתם הפכה לזניחה".

אלמכיאס חקר ומצא שכבר בשנותיה הראשונות של הציונות פרחו בחברון פעילות עברית לאומית, והוקמו מוסדות בעלי אופי ציוני. את הניצנים הראשונים של התפתחות התנועה הלאומית בעיר אפשר לזהות עוד קודם לכן, בתקופת מבשרי הציונות – הרב יהודה אלקלעי שתמך בהתיישבות בחברון, והרב יהודה ביבאס שעבר בעצמו להתגורר בעיר. דמויות נוספות מאותה תקופה, כמו חיים בג'איו, הרב אליהו מני (הרא"ם) והרב עקיבא יוסף שלזינגר, פעלו רבות לרכישת קרקעות בסביבת עיר האבות. הם אף רקמו קשרים עם משה

< היה עבורם כמו לצאת למילואים לכמה חודשים באיזה חור. או קחי למשל את פתיחת סניף חברון של 'בנק אנגלו-פלשתינה'. כשבדקים את מספר התושבים ומעמדם הסוציאקונומי, זה מעורר תמיהה – למה שמישהו בכלל ישקיע שם כסף? במהלך המחקר התברר לי שזה לא היה מיוזם כלכלי; ולמן דוד ליבונטין, שהיה ממייסדי הבנק, החליט להקים את הסניף בחברון כדי לחזק את היישוב היהודי שם, ולא כדי לגרוף הון". ספרו של אלמכיאס נע סביב שני צירים: האחד הוא יחסה של התנועה הציונית כלפי היישוב היהודי בחברון, והשני משרטט את ההתעוררות הלאומית בתוככי הקהילה. "ב-1882 מתחילה הפעילות הציונית בארץ, עם גלי העלייה הראשונה והקמת המושבות", מסביר אלמכיאס. "עשור לאחר מכן הציונות מתמסדת – הקונגרס הציוני הראשון נערך, גופים ציוניים מוקמים, והספר 'מדינת היהודים' מתפרסם בכל מיני שפות ומדינות. והשאלה שעולה בהקשר של חברון היא: רגע, התושבים שם ידעו בכלל על מה שקורה? הסיפור הציוני הגיע אליהם, או שהם חיו בתוך בועה סגורה של היישוב הישן – לא שלחו את הבנים למושבות החקלאיות, לא דיברו עברית ולא התעניינו ברכישת קרקעות? ושאלה נוספת: מה היה מעמדה של עיר האבות בעיני המנהיגות הציונית החדשה? איך היא התייחסה ליישוב היהודי שם, אם בכלל?" כדי לענות על השאלות הללו יש לשוב כמה מאות שנים לאחור, ולשרטט את פרופיל היישוב הוותיק בחברון. בראשית המאה ה-16 הגיעה לעיר קבוצת יהודים ממגורשי ספרד. מנהיגם, הרב מלכיאל אשכנזי, רכש שטח מהקהילה הקראית הוותיקה שהתקיימה בחברון, והקים עליו את חצר היהודים. במרכז המתחם ייסד הרב מלכיאל את בית הכנסת "אברהם אבינו". 300 שנים אחר כך קמה בחברון גם קהילה אשכנזית, שהורכבה ברובה מחסידי חב"ד. שתי הקהילות הללו עסקו בעיקר בלימוד תורה והתבססו על כספי החלוקה,

71057399-1	12/2019	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 23	5/7	26.79x32.89
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

צילום: באדיבות ביתמונה

גם למערת המכפלה צריך לבוא בחאקי. טיול של הגימנסיה הרצליה בחברון, 1912

ערבים. לדעת ד"ר אלמכיאס, לשלטון החדש היה חלק ניכר בכך. "ירושלים, העיר הקרובה ביותר, דווקא מתפתחת בצורה מדהימה בתקופת המנדט. בחברון, לעומת זאת, הבריטים לא שיפרו תשתיות ולא הקימו מבנים. את תחנת המשטרה שלהם הם שיכנו בבית רומנו, מבנה שאותו הפקיעו מהיהודים. מבחינת הבריטים, וגם מבחינת המנהיגות הציונית שהושפעה מהם, חברון נתפסה כעיר מרוחקת ומנותקת, שלא שווה להשקיע בה". פיתוח ממקורות חיצוניים היה קריטי לשגשוג היישוב בחברון, אך התנועה הציונית הציבה אותו במקום נמוך בסדר העדיפויות. "כשבוחקים היכן הושקעו המשאבים בשנים הללו, רואים שהם הופנו למושבות ולהתיישבות החלוצית באזור מישור החוף, עמק יזרעאל ואצבע הגליל – מקומות שבהם היה קל יותר לקנות קרקעות. מאזור ההר העדיפו להתעלם".

זה נבע מטעמים פרגמטיים: גיאוגרפיים שקשורים לפוריות הקרקע ולצפיפות האוכלוסייה הערבית באזור, או שאולי העדיפו להתעלם מהיהודים של היישוב הישן והערים הקדושות?

"אני חושב ששני הדברים היו נכונים במקביל. כשיש סכום כסף מצומצם, וצריך להחליט איפה להשקיע, מקומות בעלי פוטנציאל להתפתחות חלוצית עברית יוכו להעדפה על פני התיישבות עירונית 'מיושנת'. גם המנטליות המסורתית של התושבים לא חיזקה אצל מנהיגי הציונות את הרצון לתמוך באזור. רק בשלב מאוחר מאוד התחילו לקנות קרקעות באזור ההר – קריית יענבים, מעלה ההמישה, עטרות – וגם זה היה ממש כלום, נקודות קטנות בשטח עצום.

"היו גם מנהיגים שגישתם הייתה שונה, כמו יצחק כרצבי, ששימש יו"ר הוועד הלאומי, או מנחם אוסישקין, ראש הקרן הקיימת לישראל. הם היו בעלי זיקה לתנ"ך, וניסו להשפיע על מה שקורה בחברון. אבל זה כבר היה כמו לתת אספירין לגוסס. ב־1925 הצעירים בחברון כבר הבינו שהעסק לא מתרומם, ופשוט עזבו כדי לחפש עתיד טוב יותר ולהשקיע את הכוחות שלהם בחוץ".

המודל לדו־קיום התנפץ

היהודים שעזבו את חברון אולי הצילו בכך את חייהם. בקיץ תרפ"ט (1929) השתוללו בעיר הפרעות הרצחניות שריסקו לחלוטין את הקהילה, וגרעו רצף של אלפי שנות התיישבות יהודית בעיר הקודש. 67 יהודים נפלו קורבן לטבח הנורא, שבעקבותיו החליט השלטון הבריטי לעקור את הקהילה היהודית של חברון ממקומה.

הפוגרומים הקשים שהתחוללו ברחבי הארץ הכו בתדהמה את היישוב העברי. רוב מנהיגיו שהו באותה עת בציריך לרגל הקונגרס הציוני ה־16, שבו הוכרז על הקמת הסוכנות היהודית. "מאורעות תרפ"ט היו כמו אגרוף בפניה של התנועה הציונית", אומר אלמכיאס. "המנהיגים שגו בהערכת המצב – גם מהבחינה הביטחונית, מה שהתבטא במחדל של הפעלת

משתלה היוותה מבחינתו הזדמנות מצוינת לבדיקה מקצועית של הקרקע באזור חברון. ב־1920 נשלחה קבוצת חלוצים מעמק יזרעאל כדי לעבוד את אדמת ההר. היישוב הדתי בחברון הביט בפליאה על המחזה: נערים יהודים במכנסיים קצרים אוחזים מגרפה, הנערות עם הקוקו והסרפן שותלות וזורעות. היו שנרתעו מהנטע הזר והמוזר, והיו שנשכו בקסמו. "ליבו נמשך אחד הצעירים והצעירות שמהלכים בתלבושתם המיוחדת", תיאר מנשה מני בכתביו את אחד מתושבי חברון. "הצעירות מושכות בקוצים ועוקרות אותם על שורשיהם מהקרקע. הבחורים, אחריהן, מכים במעדרים... עכשיו הוא רואה שבידי הצעירים והצעירות האלה מבני ישראל, שבה האדמה לתחייה". אלא שהתקוות הגדולות שנתלו במשתלה נכזבו עד מהרה, וכעבור שנה בלבד היא נסגרה. הגורמים לכך היו רבים – מאי התאמה של האדמה לזני העצים, ועד סכסוכים פנימיים וחובות כבדים.

בחורף 1920 הירדן מצבו של היישוב בחברון לשפל חדש, בשל מחלת השחפת שהפילה בו חללים. מנהיגי הקהילה פנו להנהלת ארגון הדסה בקריאה נואשת, ונענו בחיוב. חוזה רשמי נחתם, ובית מרפא משוכלל למזי נפתח בחברון. לא רק היהודים נהנו מידיהם המסורות של אנשי הצוות הרפואי, אלא גם ערביי העיר, שהבינו כי זה המקום לקבל טיפול מקצועי.

עלייתה של הרוח הלאומית, והנוכחות הממשית שקיבלה ברחוב החברוני, סימנו את תחילתו של עידן חדש בהנהגה: לא עוד הרבנים הם אלו שיאמרו את המילה האחרונה, כי אם דווקא השכבה הצעירה. "אחרי המלחמה נערכו כיומות הבריטים בחירות ראשונות לוועד היישוב היהודי בעיר", מספר אלמכיאס. "מי שהסתער על התפקידים היו החברה הצעירים, שרצו לרענן את היישוב – בעיקר מנשה מני, שאכן נבחר ליו"ר הוועד, ויצחק שמי, שהיה המזכיר. הם הבינו שלחברון יש חלק מיוחד בתודעה הלאומית, ולא נתנו לתנועה הציונית להתעלם ממנה. זוהי מהפכה של ממש: הרי מדובר בקהילה דתית מסורתית, ובאופן טבעי הרבנים הם אלו שאמורים להנהיג אותה, כמקובל ביישוב הישן. המפתיע הוא שחילופי ההנהגה לא לוּו במרד. הרבנים נתנו מקום לצעירים, ואלה התכתבו עם הגופים הציוניים, ביקשו לשלוח מורים לחברון, וניסו לרכוש קרקעות וליזום רעיונות מהפכניים".

צעירי חברון רצו גם לטעום מהתרבות העברית המתפתחת בארץ, והקימו את אגודת "נהוראי", במטרה להחדיר רוח מודרנית לעירם. בין היתר הם פתחו ספרייה, שעם תורמיה נמנו אחד העם ומרדכי בך־הלל, וערכו אירועים בעלי אופי לאומי, כמו חגיגות חנוכה, הרצאות היסטוריות וערבי הווי. אבל גם השחקנים החדשים במגרש לא הצליחו לשקם את הקהילה החבולה משנות המלחמה, והיא המשיכה להידלדל. ב־1922, כשהבריטים ערכו מפקד אוכלוסין ראשון, נמצא כי מספרם של היהודים בחברון הצטמצם לכדי 457, לעומת 17 אלף

צילום: מרים צחי

בקונגרס הציוני ה־20 ערך ברל כצנלסון (לחטה) השוואה בין מצדה, קברות המכבים וחברון. וטבע לשוב לכל אלו. אף שסיפור נפילת חברון בתרפ"ט לא כלל קרבות חפוארים, ראה בו כצנלסון חלק מחשולש הגבורה

המוסדות הציוניים היו אלו שפתחו מחדש את בתי הספר בחברון אחרי המלחמה, והזרימו תרומות של כסף ומוון מיהודי ארה"ב. הקשרים הלכו והתהדקו, ומה שהתחיל כסיוע חירום הומניטרי, הבשיל לכדי חיבור אמיתי. אני לא יכול להגיד שכל ילד מחברון שר 'התקווה' ותלה דגל בבית, אבל הסיפור הציוני שם בהחלט הלך והתרחב".

הרבנים זזו לטובת הצעירים

צעירי חברון, שספגו חינוך ציוני, נשאו עיניים אל עבר המושבות והחלוצים וניסו ללמוד מאורחות חייהם. הם הגו מגוון יחזמות חקלאיות שנועדו להפוך את האזור ל"שער הנגב", מרכז תעשייתי עבור היישובים העתידיים בדרומה של ארץ ישראל. כדי להגשים את החזון, הם ידעו, יש צורך בכוח אדם חיצוני. ב־1920 פנו מנשה מני ויצחק שמי, מנהיגי החבורה הצעירה, אל המחלקה החקלאית של המשרד הארצישראלי בהסתדרות הציונית, וביקשו סיוע בהקמת משתלה של עצי זית ופרי. "חברים: כולכם יודעים את הערך הגדול שיש בהכנסת קבוצה חיה ורעננה ביישוב הרקוב כאן", כתבו בני חברון. "הפינה הזו הינה פינה יחידה בארץ שלא זכתה עד עתה לתשומת לב הראוי לה מצד עסקנינו. צעירים רבים בעלי כוחות פיזיים הולכים ומתנוונים, והחלק הכי גדול מהם עוזב את הארץ מחוסר חינוך והשפעה חקלאית. על ידי דוגמה חיה היינו יכולים להשפיע עליהם בהרבה לקרבם אל חיק העבודה ולהוציא מהם גורד של חקלאים". הפנייה נענתה בחיוב.

עקיבא אטינגר, מנהל המחלקה החקלאית, עמל באותם ימים על סקר מקיף של קרקעות בעלות פוטנציאל לחקלאות, והקמת

צילום: זולטן קלוגר, לע"מ

71057559-9	12/2019	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 24	6/7	26.73x32.95
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790					

אי אפשר להתנתק מהנופך הפוליטי. אחד מבתי המריבה בחברון, 2018

צילום: באדיבות ארכיון חברון

לא מיזם כלכלי אלא רצון לחזק את היישוב. זלמן ליבונטין מגיע לסניף הבנק שהקים בחברון

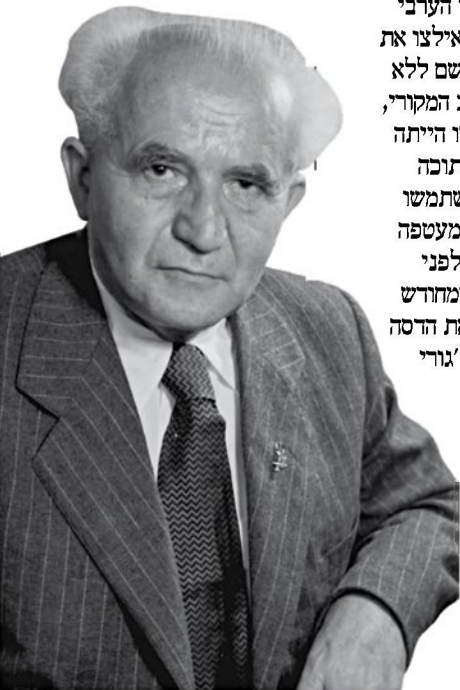
תכו בכרזל בעודו חם, עכשיו הזמן ליישב את חברון באלפי יהודים. זו הייתה ההשקפה האידאולוגית שלו. אבל כל עוד הוא ישב על הכרז, כיו"ר הסוכנות או כראש ממשלה, כך גוריון היה צריך לבחון את הדברים מנקודת מבט ריאלית. כאדם בעל תפיסה מעשית מאוד, גם הוא העדיף להשקיע ברכישת קרקעות בגליל או בעמק יזרעאל".

הנערים נוהרים

"הוא אשר חששתי – אנשי חברון יושבי הגטו הצפוף, רוכלים הם, חנוונים ובעלי מלאכה מסכנים. הועם זוהר החרים בעיניי, מתעצבת אני שאין עוד ניצוץ של עבודת התחייה בקהילה היהודית בחברון (...) אילו זכינו ופשטנו פה בהר והקימונו יישובים עבריים – מציקה המחשבה ונוקבת – כי אז הייתה עיר האבות בירינו". את הרשמים הללו כתבה רחל ינאית בן צבי, אז עדיין ליזנסקי, בתום טיול שערכה לחברון בשנת 1908. שניים משותפיה למסע היו ילידי העיר, דוד אבישר ויצחק שמי. חבר נוסף, יצחק – מי שלימים עתיד להפוך לבעלה – הגיע עמה מירושלים. יומיים נמשך הטיול, שכלל בין היתר ביקור ברובע היהודי, בשוק הערבי ובמערות המכפלה. רחל ינאית הביעה בכתביה התפעלות רבה מהחרים והעמקים הפוריים, אך התאכזבה קשות מהפער בין ההוד ההיסטורי של העיר לבין אופייה של הקהילה הנושנה. ובכל זאת, הטיול הזה סימן את תחילתה של ידידות מופלאה בין היישוב היהודי בחברון לבני הזוג בן צבי, שהפכו בהמשך לדמויות בולטות בפעילות הציונית שם.

זוג מלכותי נוסף שרקם סיפור אהבה בין טרשי הר היה הזוג שרת – משה ורעייתו צפורה. טיול של הגימנסיה הרצליה ב־1913 הפגיש בן השניים, שלמדו בשכבות שונות במוסד החינוכי. "לקראת סוף הטיול, זה היה בחברון, הכרתי וראיתי את משה מקרוב ליד אלוני ממרא.

צילום: נילי

העדיף להשקיע בעמק יזרעאל. בן גוריון

היישוב מגדל־עדר, שגם הוא נגנש בעקבות מאורעות תרפ"ט. שש שנים אחרי המאורעות נוסדה חברת 'אל החר' – כלומר, אל הר חברון – שבהמשך הקימה את כפר־עציון, משואת־יצחק ורברדים, וקראה להם 'גוש חברון'. בניגוד ליחס שקיבלו השכנים העירוניים בעבר, התנועה הציונית תמכה כלכלית ביישובים האלה ואימצה אותם. למח? כי הם הביאו פנים חדשות, חקלאיות, סוציאליסטיות, שהתאימו להווי הציוני".

בעוד ראשי התנועה הציונית העדיפו געגועים נושנים על פני שינוי המציאות, קבוצה קטנה שמנתה כארבעים משפחות שבה עצמאית לחברון ב־1931. הניסיון הזה לחידוש היישוב לא האריך ימים: אירועי המרד הערבי הגדול, במחצית השנייה של שנות השלושים, אילצו את תמיכת המוסדות הציוניים, וגם מנהיגי היישוב המקורי, כמו הרב יעקב יוסף סלונים, התנגדו למהלך. זו הייתה חבורה שרצתה לחזור הביתה לחברון, אלא שבתוכה הייתה גם קבוצה של בעלי אינטרסים. אלה השתמשו בשם של חברון כלוגו, כדי לגרוף עוד משהו במעטפה ולהמשיך את הוויכוח כספי התרומות שהייתה לפני תרפ"ט. ויותר עם זאת, הרוח הכללית ביישוב המחודש הייתה יותר עברית־לאומית. בתי הספר ומרפאת הריסה שבו ונפתחו, הוקמה תנועת נוער ציונית בשם 'גורי יהודה', וארגון ההגנה החל לראשונה לפעול ביישוב".

ב־1943 שוב עלה הרעיון ליישב את חברון, הפעם מטעם התנועה הציונית. אחד המתנגדים ליוזמה היה יו"ר הסוכנות דוד בן גוריון – אותו בן גוריון שבי־67 קרא להתנחל בעיר. "מיד אחרי מלחמת ששת הימים הוא היה הראשון לבקר במערת המכפלה. ואז הוא ישב בבית, כתב מאמר בשם 'אחותה של ירושלים', ודרש:

< ההגנה, וגם ביחס לשאלה הערבית, שעד אז כמעט לא הוקדשה לה מחשבה. היעדרותם של בכירי היישוב מהארץ יכולה להעיד על גודל השאננות. האירועים האלה הצריכו חישוב מחדש של מסלול התנועה הציונית".

הטבח בחברון, שהיה המועדף ביותר מבין שלל ההתפרצויות האלימות, גם עורר תהיות רבות. "פתאום שאלו, איך קרה כך בעיר הזו? היישוב העברי האמין במודל המעורב שהציגה חברון – הערבים באים לקבל טיפול במרפאה היהודית, היהודים קונים סחורה מהערבים. מרקם החיים היומיומי בעיר היה מופת של דו־קיום, וזה נתן תקווה שאולי אפשר להיות כך בכל הארץ. שמונה שנים לפני כן, במאורעות תרפ"א, הלאומיות בקרב ערביי הארץ כבר התחילה לתסוס, אבל חברון נשארה שלווה. התושבים שם בכלל התנגדו למופת. עד היום לא מבינים את מה שקרה שם בתרפ"ט, ואת עוצמתם של המאורעות. יש מחקר של פרופ' הלל כהן, שטוען שזה קרה משום שערביי חברון ראו בהתערורות הציונית איום עליהם".

יש בכך משהו מראג: הקשר של הציונות לחברון הוא זה שתדלק את המאורעות, ומצד שני הוא לא היה מספיק חזק כדי שהיישוב יוכל להגן על עצמו.

"ממש ככה. הטענה שלי היא שהיישוב היהודי בחברון פעל ממניעים ציוניים, ומבחינת הערבים הטבח הזה הוא מלחמה בישות הציונית".

לדברי אלמכיאס, עוצמת המכה שספגו יהודי העיר הביאה לפיתוח רגשות לאומיים כלפיה. הניתוק והריחוק הפיזי מחברון הממשית, יצרו געגוע לחברון ההיסטורית, הסמלית. "רק אחרי תרפ"ט נפל האסימון. שאלה אחת לא נתנה מנוח לראשי היישוב – מה היה קורה אילו השקענו יותר בפיתוחה של חברון? האם המצב היה שונה?" דברים ברוח זו אמר לימים יוסף וייץ, מנהל מחלקת הקרקעות בקק"ל: "עתה, במבט אחורה, מפרפר בלב הרהור נוגה. ייתכן שאילו הוסיפה המשתלה להתקיים בחברון ולידה קבוצה נחשונת עקשנית, גדלה ומתפתחת, לא היו באות הפורענויות על היישוב היהודי בחברון, לא בתרפ"ט ולא בתש"ח, וחברון הייתה משתלבת במדינת ישראל אז כיפו וחיפה".

הכמיהה הרומנטית לחברון התחזקה בעקבות הגשת מסקנותיה של ועדת פיל. הוועדה שמינתה ממשלת הממלכה המאוחדת בשנת '36 העלתה לראשונה את רעיון חלוקת הארץ לשתי מדינות, כשחבלי יהודה ושמרון נמצאים בשטח הערבי, וירושלים נשארת תחת שלטון בריטי. "זה הרגיו את היישוב: למה שנסכים לוותר על המקומות האלה? ממש כמו רכוש יקר, שרק עם הילקחו ממך הוא פתאום הופך לחסר, כך חברון מתחילה באותו זמן לתפוס מקום מיוחד ומרכזי בתודעה הלאומית. זה בא לידי ביטוי בכתבות בעיתונים, בסקירות היסטוריות, בציורים, בגלויות, בספרות ובשירה. מתרחש מהפך תדמיתי: חברון היא כבר לא רק אחת מערי היישוב הישן, אלא מסמלת את התנ"ך, את השורשים. פתאום מתעורר איזה רגש לאומי כלפיה. אבל זה כבר לא היה רלוונטי, כי לא נותרו בה יהודים".

העיר שעשור קודם לכן הייתה רחוקה מלככב בתודעה הלאומית המתעוררת, הפכה לפתע למיתוס ציוני מהשורה הראשונה. בקונגרס ה־20, שהתקיים בציריך, ערך ברל כצנלסון השוואה בין מצדה, קברות המכבים וחברון, ותבע לשוב לכל אלו. אף שסיפור נפילתה של קהילת חברון בתרפ"ט לא כלל קרבות מפוארים, ראה בו כצנלסון חלק בלתי נפרד ממשולש הגבועה. "צריך לזכור שהדברים נאמרים כשברקע עומדת הצעתה של ועדת פיל. מנהיגי הציונות עברו תהליך, ופתאום הם נזכרו בחברון. השאלה היא איפה הייתם קודם?", אומר ר"ר אלמכיאס.

התבטאות נוספת שהכניסה את חברון לפנתאון הציוני נשמעה מפיו של מנחם אוסישקין, בוועידה הציונית בווינה: "הייסורים שסבלנו בגלות היו ייסורים של איש הנוטה למות (...). והנה גם בארצנו סבלנו: חדרה, תל־חי, חברון ועוד. אולם דמי הנקיים האלה השקנונו טל תחייה!". כן, קהילת חברון האדוקה והדחיה נמצאת בשורה אחת עם חללי הקדחת של חדרה וגניבורי הקרב בתל־חי. איך אפשר להסביר את הפער בין הכמיהה לחברון, לבין העידר כל ניסיון להחיות את היישוב היהודי שם? "זאת שאלה שקשה לתת לה מענה, אבל צריך להבין שמבחינה אובייקטיבית עדיין לא ראו בחברון מקום שיכול לתת תמורה הולמת להשקעה. אתן לך דוגמה מעניינת מההתיישבות באזור גוש עציון: ב־1927 קם שם

71057560-1	12/2019	מקור ראשון - דיוקן	עמוד 25	7/7	26.73x33.84
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

צילום: פריץ כהן, ל"מ

טיול שהוא תחילתה של ידידות מופלאה. רחל ויצחק בן־צבי

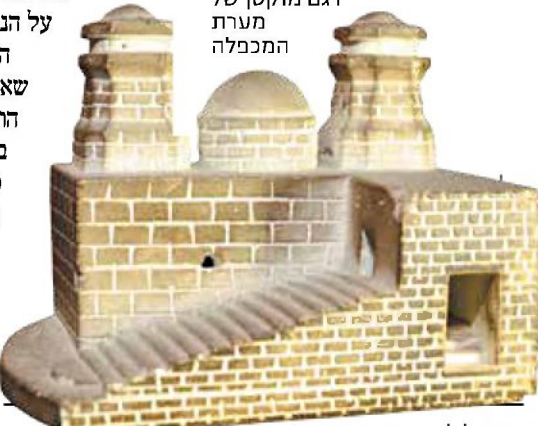

צילום: מ"ן חוט

סיפור אהבה בין טרשי ההר. משה וציפורה שרת

"הבריטים חששו שהיהודים ינצלו את המסעות כדי לקנות קרקעות ולעצב את המפה בניגוד להחלטות של ועדות החלוקה. בתגובה, חריכי טיולים קיימו אספה דחופה שבה הכריזו כי לא יקבלו 'גטו של טיולים'. מאז המסעות לאזור גב החר דווקא תוגברו, מתוך סירוב לוותר על

התגלה בביתו של הרצל אחרי מותו. דגם מוקטן של מערת המכפלה

באדיבות מוזיאון הרצל ירושלים. צילום: מיכאל ליקסנברג

צילום: יוסאם השלמון, בלאש 90

שנינו היינו ראשי אוחלים, ועניינים משותפים היו לנו עם הנהלת הטיול", כתבה צפורה בזיכרונותיה. אבל עם כל הכבוד לניצוצות בעיניהם של יפי הבלורית והתואר, הבשורה העיקרית העולה מהכתבים היא עצם החלטתם של מנהלי הגימנסיה, המוסד המזוהה ביותר עם העבריות המתחדשת, להוציא את התלמידים לטיול בעיר האבות. מסעות מעין אלו נערכו מדי שנה, והיוו תשתית למקצוע "ידיעת הארץ", שהפך לשגור בכל בית ספר ציוני. חברון אמנם נשארה יתומה מתושבים יהודים מאז שנת 36', אבל גם לאחר מכן המשיכו לבקר בה קבוצות מגוונות כמו חברי השומר הצעיר, הנוער העובד, תנועת מכבי, בית הספר הריאלי בחיפה, המחנות העולים, הפלמ"ח ועוד. עדות ייחודית לכך איתר כאמור ר"ר אלמכיאס על קירות בית הכנסת "אברהם אבינו". בתמונות שפיתח מסרט צילום ישן, נראות רשימות של תנועות נוער ושמות חניכים שנחרתו באבן. בחינה שלהם מגלה כי טיולים לחברון נערכו עד מחצית שנות הארבעים. "כבר ב־1912 הייתה קבוצה שעשתה מסע מפרך דרומה, ואת השבת בילתה בחברון. לי ברור שהם התארחו אצל הקהילה היהודית".

"שבת בחברון" מתגנן באוזן באירוע ששייך למגזר מפזים מאור.

"נכון, אבל אז האנשים שהגיעו לחברון היו בעלת השקפה לאומית חילונית מובהקת, כמו למשל הארכיאולוג המפורסם אליעזר ליפא סוקניק, אביו של יגאל ידין. גם אחיו של נחום גוטמן היה שם".

באמצע שנות הארבעים הוציאו הבריטים צו האוסר על טיולים באזורי יהודה ושומרון. "הם חששו שהיהודים ינצלו את המסעות האלו כדי לקנות קרקעות ולנסות לעצב את המפה בניגוד להחלטות של ועדות החלוקה. בתגובה, מדריכי טיולים מובילים כמו זאב וילנאי ודוד בנבנישתי קיימו אספה דחופה שבה הכריזו כי לא יקבלו 'גטו של טיולים'. מאז המסעות

ממורה דרך.

האם גם אז נעשו ניסיונות לגאול בתים בתוך העיר, מתוך שאיפה להגדיל את האוכלוסייה היהודית במקום?

"היו יוזמות מעין אלו, פרטיות בעיקר. אנשי היישוב הישן בחברון לא הסתפקו בתחומי הרובע היהודי, וחיששו לפתוח אופקים. יום חשוב בשם שמעון היוזמן היה מהראשונים שכנו בית מחוץ לרובע היהודי, בדרך שבין חברון לבאר־שבע, באזור שהיום נקרא הקסבה. וישנו גם בית רומנו – בית מודרני מאוד, שונה במראהו משאר בתי הרובע היהודי. הוא נבנה ב־1876, רחוק מהרובע. או המבנה שהוקם ב־1893, והפך לבית הרסה. קשה לדבר במונחים של מניע לאומי או ציוני מאחורי הפרויקטים האלה. כמו היהודים שפרצו את חומות יפו והקימו את נווה־צדק, או הירושלמים שהקימו את משכנות־שאננים – הם לא קראו לזה אז גאולת בתים, אבל בהחלט היו מי שחיששו לפרוץ את גבולות הגטו היהודי".

לא שטמפפר ולא גוטמן

ר"ד אלמכיאס (49), חוקר ומורה דרך, מלמד במחלקה ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית אודות ישראל, בתיכון פלך בירושלים ועוד. אחד המניעים שלו לחקור את הקשר בין הציונות לחברון, הוא אומר, היה הרצון למלא את החסר. "עד כה לא נכתב כמעט דבר על הפעילות הציונית שם, ומה שכן נכתב היה חרצדרי. כך למשל נטען שהיישוב היהודי גירש מהעיר את כוחות ההגנה ערב מאורעות תרפ"ט, מטעמים אנטי־ציוניים. זו טענה שאין לה שום בסיס. בכלל, היעדר מחקר הוא נחלתם של הרבה מאוד אתרים בגב ההר. כולם מדברים על הטיולים של תנועות הנוער למצדה ולנגב, אבל מישור העלה ברעתו להתחקות אחר הטיולים להרודיון ולקבר רחל? גם הם חלק מהסיפור הציוני".

תחילה חקר אלמכיאס את הנושא במסגרת עבודת תזה באוניברסיטת חיפה. "היה להם קשה עם הסיפור על הציונות וחברון, אבל הוא היה כל כך מרתק, שהאוניברסיטה נתנה לעבודה ציון גבוה. העובדה שאני תושב קריית־ארבע, דת־לאומי ומשוך לכאורה לצד מסוים של המפה הפוליטית, אולי הקשתה על הטמעת הנושא. אבל אני עושה הפרדה מוחלטת בין התפיסה שלי למחקר". את הדוקטורט עשה אלמכיאס באוניברסיטת בראזיל, בהנחייתו של פרופ' קובי כהן־הטב, המתמחה בתולדות הציונות בעת החדשה. "הוא היה מכיל ופתוח, וליווה את המחקר ביסודיות עד הסוף. זה לא מובן מאליי, כי חברון היא היום סדין אדום להרבה אנשי אקדמיה. פרופסור שצריך לקרוא עבודה על נושא כזה עלול להסתכל עליה במשקפיים פוליטיים עוד לפני המילה הראשונה. לצערי, למרות שהאקדמיה מתיימרת להיות פתוחה ולקבל כל מחקר באשר הוא, אני מכיר מקרים של אנשים שנמנעו מלכתוב על נושאים כמו חברון, מהחשש שהעבודה שלהם לא תתקבל יפה.

"כשהוקרים אירועים שהתרחשו לפני הקמת המדינה, חייבים להבין שנכנסים לעולם אחר של מושגים, ואסור לערבב. אי אפשר לבחון את חברון של אז בכלים של היום. זו ממש שפה אחרת, טרמינולוגיה אחרת. דווקא הסיפור שאני חקרת מאפשר מבט חדש על חברון ומאיר אותה באור שונה לגמרי, בלי שנהיה שבוים במושגים הפוליטיים העכשוויים".

לדברי אלמכיאס, גם ההפרדה המושגית המוחלטת בין "היישוב הישן" ל"יישוב החדש" דורשת רענון. "אלו מונחים שעושים עוול היסטורי. נכון שתושבי חברון שייכים ליישוב הישן במונח הכרונולוגי, אבל היו שם אנשים בעלי ראייה לאומית רחבה, ששמו בכיס הקטן הרבה מהחלוצים. העסק הרבה יותר מעורבב מהחלוקה המוכרת – אדם יכול להיות חב"דניק וגם ציוני, כמו הרב אליעזר דן סלונים לדוגמה. מי אמר שמיישבי הארץ חייבים להיות יפי בלורית עם מכנסיים קצרות?

"כשהגיעו ארצה אנשי העלייה השנייה והשלישית, הם ביקשו לשים את התורה בצד, כנחלת העבר. יהודי חברון לעומתם סברו שאפשר להיות גם אנשי תורה וגם אנשי עמל. כשאני מלמד באקדמיה, אני משחרר את התפיסות המקובעות הקיימות. אריק איינשטיין שר על יואל משה סלומון וחבורתו שהקימו את פתח־תקווה – 'שטמפפר בא, וגוטמן בא, וודה ברנט'. בפועל הם היו הרב זרח ברנט, הרב יהושע שטמפפר והרב יואל משה סלומון. התמונה ההיסטורית הרבה יותר מגוונת ממה שהמחקר הנוכחי רואה לשמר".

לתגובות: dyokan@makorrishon.co.il